

12. Рекомендация ЮНЕСКО об охране движимых культурных ценностей от 28 ноября 1978 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://livingheritage.by/1317_Norm_acts_RUS.pdf.
13. Богуславский, М.М. Международная охрана культурных ценностей [Текст] / М.М. Богуславский. – М. : Междунар. отношения., 1979. – 192 с.
14. Советское гражданское право [Текст]: учебник в 2-х томах / О.А. Красавчиков. – М. : Высшая школа, 1985. Т. 1. – 544 с.
15. Иоффе О.С. Советское гражданское право [Текст] / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1967. – 494 с.
16. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия (Принята в г. Париже 16 ноября 1972 года на 17-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО) [Текст] // Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М. : Международные отношения, 1991. – С. 290–302.
17. Васильева М.В. Памятники истории и культуры как объект гражданско-правовой охраны [Текст] / М.В. Васильева, И.В. Савельева // Советское государство и право. – 1985. – № 10. – С. 105–111.

УДК 342.566

РИЖУК Ю.М.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ ТА СУТНОСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИРОДНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

У даній науковій статті увагу приділено розкриттю змісту поняття «права людини». При цьому, особливу увагу приділено розмежуванню правових категорій «права людини» та «свободи людини». Автором надано визначення зазначених понять. Визначено, що правові категорії «свободи» та «права» слід співвідносити між собою як загальне (свободи) та одиничне (права).

Ключові слова: *природне право, природні права, позитивне право, свободи, людина, громадянин, суспільство.*

В данной научной статье внимание уделено раскрытию содержания понятия «права человека». При этом, особое внимание, уделено разграничению правовых категорий «права человека» и «свободы человека». Автором дано определение указанных понятий. Определено, что правовые категории «свободы» и «права» следует соотносить между собой как общее (свободы) и единичное (права).

Ключевые слова: *природное право, природные права, позитивное право, свободы, человек, гражданин, общество.*

In this scientific article attention is paid to the disclosure of the content of the concept of „human rights”. At the same time, special attention is paid to the delineation of the legal categories of „human rights and „human freedom”. The author defines these concepts. It is determined that the legal categories of „freedom” and „law” should be correlated with each other as general (freedom) and individual (rights).

Key words: *natural law, natural rights, positive law, freedom, person, citizen, society.*

Вступ. Права і свободи людини є однією з основних проблем багатовікової історії теоретико-правової думки, яка розглядалась з позиції політичного, морального, філософського, релігійного та юридичного світоглядів. Якою б не була держава за своєю природою, який би режим

© РИЖУК Ю.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії права (Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»)

у ній не панував – права та свободи людини, їх взаємодія з державою завжди складали не тільки теоретичний, релігійний, філософський інтереси, але й прикладний, оскільки без урахування цієї взаємодії неможливо було встановити у суспільстві порядок, необхідний для пануючої еліти або для демократично обраних правителів.

Постановка завдання. Метою даної статті є розкриття теоретичних підходів щодо визначення догм концепції природних прав людини.

Окремі питання стосовно проблем прав і свобод людини та громадянина були предметом дослідження таких вчених, як: В. Бабкіна, О. Бережнова, М. Вітрука, Л. Воеводіна, П. Глушченка, В. Головченка, В. Горшенева, В. Гулієва, М. Гуренко, С. Гусарева, В. Денисова, І. Дюрягіна, В. Євінтова, Л. Заблоцької, Л. Завадської, В. Забігайла, Л. Зломанова, Р. Калюжного, В. Карташкіна, Д. Керімова та інших.

Результати дослідження. При розгляді прав та свобод людини, першим з них є підхід, в основі якого лежать ключові категорії природничо-правового мислення: «природа», «розум», «природа людини». Залежно від того, на якому з цих ключових понять робиться акцент, виділяються і різні типи природно-правових концепцій: космологічні (натуралістичні та теологічні), які апелюють до такої інстанції, як світовий порядок, раціоналістичні – апелюють до розуму і антропологічні – апелюють до природи людини.

Перевагою космологічного акценту було прагнення підкреслити вищий, трансцендентний характер права, проте недоліком було прагнення вивести з буття природне право, належне з сущого. У межах даної концепції науковці також акцентували увагу на правах людей, при цьому особливе значення відводять силі людського розуму. Однак, ставили перед ним недосяжні завдання, вважаючи, що зусиллям одного тільки розуму, без звернення до реальних обставин, можливо сконструювати ідеальну систему права, яка б служила взірцем для будь-яких конкретних правових систем. Треті правильно вказували на зв'язок права з сутністю людини, проте при різній трактовці цієї сутності (природи людини) іноді втрачається гуманістичний сенс удачі [1].

З точки зору філософії права, залежно від розуміння сенсу права, філософи пропонують розрізняти «старе» і «нове» природне право. Перше характерне для традиційних суспільств, і, насамперед, для Середньовіччя, де передбачалася природна нерівність людей і тому справедливість трактувалася з акцентом на групові привілеї – дворянства, духовництва і т. п. за принципом «кожному по його силі і чину». Сюди ж слід віднести й ті концепції, які обґрунтовували освічений абсолютизм XVII ст. (Ж. Воден, Т. Гоббс, Б. Спіноза). Вимога рівності тут обмежувалося лише серед громадян між собою, рівністю перед особою встановленого державою закону, державою, якої делегувалися громадянами їх права в ім'я миру і власної безпеки. «Нове природне право» у наш час отримало назву прав людини, зародилося в епоху Реформації на основі обґрунтування права на свободу [1].

За способом обґрунтування ідеї права концепції «нового природного права» можна розподілити на натуралістичні, деонтологічні та логоцентричні, що різняться трактуванням онтологічного статусу природного права. Остання розумілася, відповідно, в якості наявного до позитивного права (як закон природи), над позитивним правом (як моральний ідеал) і у самому позитивному праві (як його розумне ядро). Ці три типи класичних навчань природного права представлені ключовими фігурами філософії права Нового часу – Дж. Локком, І. Кантом і Г. Гегелем [1].

Залежно від виділення різних епох у розвитку філософії й усієї культури загалом (класика й сучасність) концепції природного права можна розподілити на внутрішній класичні та сучасні (некласичні). Такий поділ важливо враховувати, оскільки трапляються твердження, ніби природничо-правове мислення вичерпало себе. З цим не можна погодитись. Вичерпала себе лише певна історична форма такого мислення. Законною спадщиною традиції природного права є мислення у категоріях справедливості, або сучасні теорії справедливості [1].

Таким чином, найважливішим завданням філософії права методології є аналіз світоглядно-методологічних можливостей конкуруючих типів праворозуміння, основними серед яких є правовий позитивізм і теорії природного права. У той же час для представлення більш повної картини методологічних моделей сучасного правопізнання необхідно звернутися до аналізу таких способів осмислення та обґрунтування права, як об'єктивізм, суб'єктивізм та інтерсуб'єктивізм [1].

На сучасному етапі державотворення основним нормативно-правовим актом, в якому задекларовані права та свободи людини і громадянина є Основний закон держави – Конституція України. Так, у Конституції України є окремий розділ II, який присвячено правам і свободам

людини та громадянина: всі люди є вільні та рівні у своїй гідності та правах. Права та свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); права та свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права та свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. У разі прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22) тощо [2].

Теоретичні ідеї у боротьбі за права і свободи людини, які невіддільно пов'язані з питанням гарантій цих прав та свобод, завжди привертали увагу вчених давнини та сучасності.

Отже, зупинимося на розкритті змісту поняття «права людини». При цьому, особливу увагу, на нашу думку, варто приділити розмежуванню правових категорій «права людини» та «свободи людини».

У науковій літературі є досить велика розмаїтість дефініцій прав і свобод людини. Слід зазначити, що творчість середньовічних мислителів, юристів допомогла створенню теорії природного права, яка розвивалася у працях Г. Гроція, Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж. Руссо та інших учених. Своєю критикою феодального ладу і обґрунтуванням нових уявлень про права і свободи людини, про необхідність панування права у відносинах між державою і особою ця теорія зробила великий внесок у формування сучасного розуміння гарантій прав і свобод людини. Важливим складовим елементом нових уявлень про природні права людини та їх дотримання, забезпечення у державі, стала концепція суспільного договору як джерела походження і правової основи діяльності держави. Держава, писав Г. Гроцій, – це досконалий союз вільних людей, це уклад заради дотримання прав і загальної користі. Саме тому, що держава утворена для забезпечення суспільного спокою, йому належить верховне право над нами і нашим здобутком, оскільки це необхідно для відтворення державних цілей [3, с. 74]. З таким розумінням держави, що містила ідею правової державності, пов'язано у Гроція положення про природне право людей чинити опір владі, якщо та порушує умови суспільного договору.

На думку М.В. Вітрука, права і свободи особи є матеріально обумовлені, юридично закріплені та гарантовані можливості індивіда володіти і користуватися конкретними соціальними благами: соціально-економічними, духовними, політичними і особистими [4, с. 9]. В.С. Гулієв та Ф.М. Рудінський під правами людини розуміють найбільш суттєві можливості вільного розвитку людей, надані державою та суспільством, що виникли як результат розвитку суспільства, широкого розповсюдження революційних та гуманістичних ідей [5, с. 98.]. На думку угорського вченого І. Сабо, права людини – це моральні вимоги, запроваджені до закону [6, с. 33]. В.В. Копейчиков вважає, що права людини, будучи приведеними у дію, являють собою вимоги, звернені до зобов'язаної особи або організації, що повинні бути останніми обов'язково виконані [7, с. 42]. М.І. Матузов під правами розуміє продукти суспільного розвитку, що визрівають у надрах певної соціально-економічної структури. Їх першопричина – матеріальні умови життя суспільства [8, с. 107]. Як вважає В.А. Кучинський, права людини не подарунок держави, а продукт розвитку матеріальних відносин людей [9, с. 29]. На думку І.В. Ростовщикова, права і свободи людини можуть бути визначені як матеріально обумовлені, юридично закріплені і гарантовані можливості людини створювати, набувати, володіти і користуватися відповідними соціальними благами [10, с. 16]. П.М. Рабінович так визначає права і свободи людини: це є певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і закріплені у широко визнаних міжнародних документах [11, с. 5].

Таким чином, вважаємо, що потрібно говорити про права людини, під якими ми пропонуємо розуміти можливості суспільного розвитку особи, що повинні бути надані державою та суспільством від самого народження. Водночас, під правами громадянина розуміємо законодавчо визначені можливості особи вільно обирати умови власного розвитку, які визначені та гарантовані державою. Вважаємо, що категорія права громадян є похідною від поняття права людини.

Водночас, для чіткого визначення правового статусу людини і громадянина важливо дійти до визначеності розуміння понять «права» і «свободи». Нам дуже імпонує точка зору О.Г. Кушніренка та Т.М. Слінько, які пропонують ці дві категорії співвідносити наступним чином: термін «право» означає міру можливої поведінки людини, здійснення тих або інших дій, закріплених у нормативно-правових актах. Тобто це більш чітка категорія і варіанти його використання визначені в юридичних актах. У своїй основі право громадянина є завжди правом на те, що потрібно людині, на що вона претендує або те, що закон їй надає, чим закон її забезпечує, що служить інтересам людини, задоволенню її потреб, що визначається як соціальне благо, соціальна цінність [12, с. 7]; термін «свобода» – це філософська і правова категорія, яка означає самостійний вибір

індивідом або організація варіанта своєї поведінки. Свобода – це можливість користуватись і розпоряджатись тим або іншим соціальним благом, цінністю, задовольняти власний інтерес або якусь життєву потребу таким чином, аби не порушувати права інших людей. Разом з тим, аналіз конституційного законодавства вказує на те, що термін «свобода» – більш широке поняття і може мати багато варіантів здійснення.

Як зазначає М.В. Вітрук, принципової відмінності у соціальному і юридичному значенні між цими поняттями немає [4, с. 9]. Спільність вищевказаних понять полягає у тому, що вони відображають людські можливості. Крім того, по своїй юридичній природі та системі гарантій права і свободи ідентичні [13, с. 132].

Наведене вище дає змогу зробити висновки, що чітке розмежування між «правами» і «свободами» провести важко, оскільки частіше всю сферу політичних прав із чітко визначеними правомочностями також називають «свободами». Як вважають вчені-юристи, відмінності у термінології є скоріше традиційними, які склалися ще за давніх часів.

На основі вищевикладених понять можна зробити висновок: по-перше, йдеться про можливість діяти або утримуватися від певних вчинків з тим, щоб забезпечити своє належне існування, свій розвиток, задоволення тих потреб, що сформулювалися; по-друге, зміст і обсяг цих можливостей людини залежить, насамперед, від можливостей усього суспільства, головним чином від рівня його економічного розвитку; по-третє, ці можливості за їх основними показниками мають бути рівними для всіх людей; по-четверте, вони не повинні відчужуватися, відбиратися, обмежуватися будь-чим, а також не можуть бути і предметом «дарування» з боку держави або будь-якої іншої організації, установи чи особи.

При цьому поняття «права» і «свободи» вживаються разом з поняттями «індивід», «людина», «особистість», «громадянин», що тісно пов'язані між собою, але мають і відокремлюючі ознаки. Так, під індивідом розуміється окремий організм – жива істота, що знаходиться у нерозривному зв'язку з умовами свого існування. У суспільних науках, у науках про закони розвитку людського суспільства під «індивідом» розуміється людина, а не будь-яка інша істота [14, с. 67]. Людина – істота соціальна та її якості можуть проявлятися лише у суспільстві [15, с. 11]. Тобто у людини, як індивіда, розрізняють біологічні і соціальні якості [16, с. 23].

Отже, права людини – це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження. Вони можуть існувати незалежно від того, визнає їх держава чи ні, закріплює їх на законодавчому рівні або ні, а також незалежно від зв'язку їх носія з тією чи іншою державою. До невідчужуваних прав відносяться право на життя, безпеку, власність, особисту недоторканість та інші. Як свідчить світова практика, у світі багато людей не мають статусу громадянина (особи без громадянства – апатриди), а це значить, що вони володіють правами людини, але не мають прав громадянина. На думку М.І. Матузова та О.В. Малька, права людини не завжди виступають як юридичні категорії, але і як моральні або соціальні [14, с. 5].

Таким чином, природне право визнається як первинне, а державне право як таке, що виходить з права природного.

Права людини і права громадянина взаємопов'язані, однак не є тотожними поняттями. Права людини – це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних та духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами у межах, визначених законодавчими актами [17, с. 89].

Права людини є загальна, рівна для всіх людей міра свободи, належна людині від народження, яка закріплена міжнародними стандартами. Права громадянина – це встановлені Українською державою, закріплені в її Конституції та інших законах певні можливості, які дають змогу кожному громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними і соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і у суспільних інтересах [18, с. 192].

Таким чином, ми вважаємо, що правові категорії «свободи» та «права» слід співвідносити між собою як загальне (свободи) та одиничне (права). При цьому, по-перше, зерном даних категорій є й у першому, і у другому випадку можливість особи на здійснення власного вибору; по-друге, свободи і права – це категорії, якими володіють у певній мірі індивід, людина, громадянин.

Підкреслюючи дві складові частини у формулі «права людини» і «права громадянина», на наш погляд, варто виходити з того, що перші виникають із природного права, а другі з позитивного. Права людини є вихідними, невідчужуваними, належними їй від народження, а права громадянина, навпаки, пов'язані з фактом громадянства, належністю особи до певного політичного співтовариства. Термін «особа», вважаємо, необхідно використати як об'єднувальне поняття

«людина» і «громадянин» у взаємозв'язку із правами та обов'язками. Це багато у чому визначається дуалізмом правового статусу особи, що виступає у відповідних сферах або як людина, або як громадянин. Особа виступає як людина у сфері громадянського суспільства і як громадянин – у сфері політичної спільності.

Висновки. Таким чином, особливостями природних прав людини є: 1) проголошувалися як природні, невіддільні та священні імперативи, наявні незалежно від держави; 2) невідчужуваний характер природних прав особи; 3) головним гарантом прав і свобод людини є держава; 4) можуть виникати у різних сферах життя; 5) їх носієм є людина і громадянин.

Список використаної літератури:

1. Типологія концепцій природного права [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://all-filosof.ru/filosofija-prava/63/721-tipologiya-koncepcij-prirodnogo-prava>
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. – М., 1956. – 867 с.
4. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР / Н.В. Витрук. – М. : Юрид. лит., 1985. – 175 с.
5. Гулиев В.Е. Социалистическая демократия и личные права / В.Е. Гулиев, Ф.М. Рудинский. – М. : Юрид. лит., 1984. – 190 с.
6. Сабо И. Идеологическая борьба и права человека / И. Сабо. – М., 1981. – 136 с.
7. Копейчиков В.В. Права человека: мифы и реальность / В.В. Копейчиков. – К. : Вища школа, 1987. – 87 с.
8. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
9. Кучинский В.А. Личность, свобода, право / В.А. Кучинский. – М. : Юрид. лит., 1978. – 207 с.
10. Ростовщиков И.В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР: Вопросы теории / И.В. Ростовщиков. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1988. – 117 с.
11. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення : [навч. посібник] / П.М. Рабінович. – К., 1992. – 100 с.
12. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина : [навч. посібник] / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х. : Факт, 2001. – 439 с.
13. Права человека : [учебник для вузов] / [Т.А. Васильева, В.А. Карташкин, Н.С. Колесова и др.] ; под ред. В.А. Лукашева. – М. : ИНФРА-М–НОРМА, 1999. – 573 с.
14. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н.И. Матузов. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1972. – 292 с.
15. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р.А. Мюллерсон. – М. : Юрид. лит., 1991. – 160 с.
16. Основы держави і права / [С.Д. Гусарев, Р.А. Калужний, А.М. Колодій та інші]. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
17. Кравченко В.В. Конституційне право України : [навч. посібник] / В.В. Кравченко. – К. : Атіка, 2000. – 318 с.
18. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 2000. – 734 с.